

भगवद्गीता ब्लॉग लेखमाला — पहिला अध्याय. ब्लॉग १.

अर्जुनविषादयोग.

या अध्यायात युद्धभूमीवरील वातावरण, दोन्ही सैन्यांची सज्जता, अर्जुनाला दिसणारे आप्तस्वकीय आणि त्याच्या मनात निर्माण झालेला नैतिक पेच यांचे वर्णन येते. पुढील अध्यायांमध्ये श्रीकृष्ण जे तत्त्वज्ञान सांगतात, त्याची पार्श्वभूमी याच अध्यायात तयार होते.

कुरुक्षेत्राची पार्श्वभूमी आणि पहिला प्रश्न.

मुख्य संदर्भ: भगवद्गीता, अध्याय १, श्लोक १-११

प्रस्तावना

मानवी जीवनात काही प्रसंग असे येतात, जेव्हा आपल्यासमोर दोन मार्ग उभे राहतात. एक मार्ग आपल्या स्वार्थाचा असतो, तर दुसरा कर्तव्याचा. कधी कधी योग्य काय आणि अयोग्य काय, हे माहीत असूनही निर्णय घेणे कठीण होते. महाभारताच्या युद्धभूमीवरही अशाच एका निर्णायक प्रसंगाची सुरुवात होते.

भगवद्गीतेचा पहिला अध्याय आपल्याला थेट युद्धभूमीवर घेऊन जातो. एका बाजूला कौरवांचे सैन्य आणि दुसऱ्या बाजूला पांडवांचे सैन्य सज्ज आहे. मात्र, या युद्धाची सुरुवात तलवारीने किंवा बाणाने होत नाही. ती एका प्रश्नाने होते.

मूळ श्लोक १.१

धृतराष्ट्र उवाच ।

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः । मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ॥ १.१ ॥

सोपा मराठी अर्थ :

धृतराष्ट्र संजयाला विचारतात, “हे संजया, धर्मभूमी असलेल्या कुरुक्षेत्रावर युद्ध करण्याच्या इच्छेने एकत्र जमलेले माझे पुत्र आणि पांडूचे पुत्र यांनी काय केले?”

श्लोकाचा अर्थ आणि विश्लेषण

या श्लोकात धृतराष्ट्रांच्या मनातील चिंता दिसून येते. ते कौरवांचे वडील आहेत आणि त्यांना आपल्या पुत्रांच्या भवितव्याची काळजी आहे. मात्र, ते पांडवांचा उल्लेख “पांडव” असा आणि आपल्या पुत्रांचा उल्लेख “माझे पुत्र” असा करतात.

या शब्दांमधून त्यांच्या मनातील आपलेपणा आणि पक्षपात यांचा विचार करता येतो. अर्थात, या एका शब्दप्रयोगावरून त्यांच्या संपूर्ण मनोवृत्तीचा अंतिम निष्कर्ष काढण्याऐवजी, तो महाभारतातील कौटुंबिक संघर्षाच्या संदर्भात समजून घ्यावा.

कुरुक्षेत्राला धर्मक्षेत्र म्हटले आहे. येथे धर्म म्हणजे केवळ धार्मिक विधी नव्हे; तर कर्तव्य, न्याय, नैतिकता आणि योग्य आचरण यांचाही विचार अभिप्रेत आहे.

माझे भाष्य

माझ्या मते, गीतेचा हा पहिला श्लोक आपल्याला आत्मपरीक्षणाची संधी देतो.

आपण स्वतःच्या कुटुंबातील व्यक्तींच्या चुका सहजपणे माफ करतो; परंतु दुसऱ्याच्या तशाच चुकीकडे कठोरपणे पाहतो का? आपल्या माणसांच्या बाजूने उभे राहताना आपण न्यायाची बाजू विसरतो का?

असे प्रश्न प्रत्येकाने स्वतःला विचारणे आवश्यक आहे. आपलेपणा असणे चुकीचे नाही; परंतु आपलेपणामुळे न्यायबुद्धी झाकली जाणे ही समस्या आहे.

श्लोक १.२ : युद्धाची सुरुवात

सञ्जय उवाच ।

दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा । आचार्यमुपसङ्गम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ १.२ ॥

अर्थ : पांडवांचे सैन्य व्यवस्थित रचलेले पाहून राजा दुर्योधन आपल्या आचार्य द्रोणाचार्याजवळ गेला आणि त्यांना बोलू लागला.

दुर्योधनाला विरोधी सैन्याची सज्जता दिसते. त्यानंतर तो आपल्या बाजूच्या सामर्थ्याचा आणि योद्ध्यांचा उल्लेख करतो. बाहेरून तो आत्मविश्वास दाखवत असला, तरी त्याच्या वर्तनातून युद्धाची गंभीरता त्याला जाणवत असल्याचे दिसते.

आजच्या जीवनातील संदेश

- निर्णय घेताना केवळ आपल्या माणसांचा विचार न करता न्यायाचा विचार करावा.
- परिस्थितीकडे भावनेच्या नव्हे, तर विवेकाच्या दृष्टीने पाहावे.
- संघर्ष सुरू होण्यापूर्वी त्यामागील कारणे समजून घेण्याचा प्रयत्न करावा.

निष्कर्ष

भगवद्गीतेचा पहिला श्लोक युद्धापेक्षा मोठा प्रश्न उपस्थित करतो—आपल्या निर्णयांवर आपला पक्षपात प्रभाव टाकतो का?

चिंतनासाठी प्रश्न: आपल्या आयुष्यात कधी आपलेपणामुळे आपण न्यायाकडे दुर्लक्ष केले आहे का?